

Stefania Skwarczyńska

Literární druh

Obecná genologická problematika

(Rodzaj literacki. Ogólna problematyka genologii, 1965)

V 1. kap. Postavení genologie v literární vědě (5–33) autorka podává přehled názorů i nejdůležitějších genologických sporů 19. a 20. století. Neutěšená situace v této literárněvědné disciplíně vyplývá podle ní mj. z toho, že zatímco existence literárního díla — předmětu literární teorie — je nesporná, předmětu genologie, druhům a žánrům (*rodzaje, gatunki*), chybí výrazná „existenciální“ skutečnost.

Ve 2. kap. Pregenologické nejasnosti a řešení (34–71) přináší Skwarczyńska návrh, jak přispět k odstranění chaosu v genologii: rozlišuje tři druhy objektů v zorném poli disciplíny, z nichž každý má svébytný charakter a vlastní funkci (35–36): a) genologické předměty (*genologiczne przedmioty*) — druhy, žánry, varianty žánru (*rodzaje, gatunki, odmiany*), neodlučitelné od konkrétního materiálu jazykové výpovědi; b) genologické pojmy (*genologiczne pojęcia*), myšlenkové odrazy, komplexní vyjádření vlastností genologických předmětů; c) genologické termíny (*genologiczne nazwy*), z nichž pouze část se dnes vztahuje k předmětům nebo k pojmům.

Ve 3. kap. Genologické předměty. Způsob jejich existence a jejich charakter (72–159) Skwarczyńska chápe předmět jako to, co v sobě zahrnuje existenci nezávisle na poznání a idejích, které o něm mohou vytvořit jedinci. Genologické předměty tedy existují objektivně, byť nesamostatně, v konkrétním jazykovém sdělení (*wypowiedzenie*), jinými slovy jsou „formami jazykových sdělení“ (81), variantou struktury sdělení (komunikátu) na vyšším stupni zobecnění. Teoretický model struktury literárního druhu tak vlastně Skwarczyńska buduje v těsné vazbě na strukturu komunikátu (88–126) a na prvky, které ji určují (mluvčí, příjemce, komunikační situace, funkce, předmět komunikátu a jeho pojetí, materiál apod.). Podle jednotlivých funkcí komunikátu

Práce polské teoretičky a historičky literatury usilující o nové teoretické řešení problematiky žánru.

(výchovně-didaktické, informativně-představující, expresivně-impresivní a zábavně-autotelické, tj. samoučelové) vyčleňuje literárnědruhovou funkci 1) didakticko-moralizační, která určuje didakticko-moralizační druh, 2) epickou, určující druh epický, 3) lyrickou, určující druh lyrický, a 4) zábavně-autotelickou funkci, určující druh zábavně-autotelický (116). Pro pojetí SkwarczyŃské je příznačné, že se zcela rozchází s trojčlennou koncepcí druhového systému v tradičních poetikách (lyrika — epika — drama)¹ a že třetí složku, drama, výslovně pomíjí (126), nepovažující je za jev literární (je podle ní součástí syntetického umění divadelního). Všimá si dále, jak se zmíněné strukturální prvky komunikátu (strukturální pole) v jednotlivých literárních druzích různě tvarují — mluvčí (vychovatelská role, epický subjekt, lyrický subjekt, herní role mluvčího), příjemce (role žáka, epický příjemce, lyrický příjemce, herní role příjemce), předmět komunikátu (oblast vědění, norem chování apod. v druhu didakticko-moralizačním, celistvost objektivní skutečnosti v epice, jejich subjektivní výseč a modifikace v tzv. předmětech lyrických, vlastní jazykový tvar u druhu zábavně-autotelického), jeho pojetí, „uchopení“ (racionalizující, představující, sugestivní, herní) atd. (113–124).

Obdobně jsou analyzovány i žánry, které jsou na rozdíl od druhů, jež autorka považuje za „přirozené“ (*naturalne*, 130) a obecně člověku vlastní, vždy určovány konkrétními společensko-historickými podmínkami. Historický charakter žánrů se přitom neprojevuje pouze v oblasti jejich geneze, ale i v jejich struktuře, nápadně pružné a tvarově proměnlivé. Na rovině žánrů dochází ke specifickým uspořádáním jednotlivých druhových funkcí s dominancí té funkce, která vyznačuje strukturu druhu, jež je základnou strukturou příslušného žánru (to také umožňuje umístit jednotlivé žánry ve sféře jedné druhové struktury).

4. kap. Druhy a žánry v konkrétním díle (160–200) upozorňuje na to, že v díle působí dvě sféry — druhová struktura a sféra tvůrčí svobody, která konkretizuje druhový rámec výpovědi. Střet obou sfér a jejich vzájemný vztah vytváří individuální strukturu. Omezení vyplývající z dané struktury výpovědi autor respektuje, nebo proti nim vystupuje. V této souvislosti uvádí typy „zápasu“ s normou druhové struktury v konkrétních dílech (169): a) zdánlivá likvidace určitého strukturálního pole — např. zdánlivé popření existence mluvčího — např. v naturalistickém románu, stylizovaném jako dokument; b) vybudování díla zdánlivě v jednom strukturálním poli — v pamětech se např. mluvčí mění z pozorovatele v hlavní postavu, a tím vlastně obsazuje pole předmětu; c) exponování určitých strukturálních polí, které zdánlivě likviduje normy žánrové struktury — např. v románu silně

¹ Tuto triádu revidují v téže době i další genologové, např. P. Hernadi v monografii *Beyond Genre*, Ithaca – London 1972 či A. Fowler, *Kinds of Literature. An Introduction to the Theory of Genres and Modes*, Oxford 1982.

exponování předmětu, nebo jeho potlačení ve prospěch mluvčího, aktivizace pole, jež bylo dosud ve struktuře žánru zanedbáváno — např. pole příjemce v novém románu. Dále si všímá, zda se dílo opírá o jednu, nebo více druhových struktur a jak se jednotlivé druhové a žánrové struktury promítají do individuálních děl (183–198). Odlišuje 1) koncentrické uspořádání, kdy se žánr překrývá s druhem a všechny prvky díla splňují podmínky obou těchto „nesouřadných“ struktur (184–187); 2) uspořádání excentrické (187–197), při kterém jsou jednotlivé části díla určovány vlastním žánrem (může to být ovšem i týž žánr, který určuje celek); 3) koncentricko-excentrické uspořádání (197–198), kdy se v individuální struktuře díla objevuje několik žánrových struktur vzájemně navrstvených na sebe (např. propojení románu psychologického, detektivního a historického v románech Teodora Parnického). Pro rozmanité techniky využívání různých žánrových struktur v díle zvolila Skwarczyńska termín žánrová instrumentace (*instrumentacja gatunkowa*, 198).

V 5. kap. Problematika tzv. života literárních druhů (201–310) probírá Skwarczyńska rozmanité faktory ovlivňující vznik žánru (polemicky se vyrovnává s řadou dřívějších prací, např. i s → Jollesovými *Jednoduchými formami*, 1930; 227–228). Všimá si z tohoto hlediska působnosti materiální kultury (223–228), třídního vědomí (242–243), vědy a filozofie (243–246), náboženství (246–247), jiných umění včetně divadla a filmu (273–296). Zdrojem nového žánru může být konkrétní literární dílo (Defoeův *Robinson Crusoe* jako východisko tzv. robinsonády), struktura jednoho žánru (psychologický román a jeho varianty — román-řeka), proces spojení dvou i více žánrových struktur v konkrétním díle v jednu žánrovou strukturu (tragikomedie), odpor k ideové funkci určitého žánru, která je zároveň podnětem ke zformování paralelního kontražánru (francouzská burleskní literatura 17. století), teoretická iniciativa jedince (klasicistní tragédie ve Francii) nebo konkrétní literární systém (tematický systém, versifikační forma, syntakticko-rétorický systém, systém kompozice, princip jazykově stylistický).

V 6. kap. Genologické pojmy (311–337) opouští Skwarczyńska tradiční chápání genologických pojmů jako myšlenkové konstrukce vzniklé syntetizací určitých vlastností společných skupině předmětů — konkrétních děl, tím by byl totiž de facto odmítnut předmětový charakter druhů, žánrů a variant. Genologické pojmy chápe proto jako celostní myšlenkové odrazy genologických předmětů v jejich podstatných vlastnostech (312–313).

V 7. kap. Genologické názvy (338–360) rozeznává autorka dvě funkce genologických termínů: 1) jako jazykový znak poukazují na jednotlivé genologické předměty, 2) prezentují příslušné

genologické pojmy vztahující se k těmto genologickým předmětům, čili jsou nositeli jejich obsahu. Většinou reprezentují obsah genologických pojmů nedostatečně, proto jsou nutné jiné formy předání jejich obsahu — definice, vymezení (*określenie*), popis, pojednání.

V 8. kap. Problematika genologické systematiky (361–404) autorka uvažuje o budoucích úkolech oboru, jež spočívají ve vytvoření celistvého obrazu žánrového systému a postižení vztahů mezi strukturami jednotlivých genologických předmětů. Důsledně uplatněná genologická zásada by přitom souhrnný obsah genologických předmětů vyvedla mimo sféru jazykových výpovědí, a to v případě, kdy např. jiné umění dalo počátek určitému literárnímu žánru. Zároveň by byly odhaleny genetické okolnosti v systému — vnější historické příčiny, problematika původu žánrů. Vyvrcholením by mělo být sestavení genologických tabulí jednotlivých žánrů — zde by byly uvedeny vnější historické příčiny vzniku, a tím by se předešlo nebezpečím imanentismu. Hlavní překážkou je jednak nebezpečí pojmání genologických předmětů skrze některé vlastnosti „viditelné“, které jsou ze strukturálního hlediska druhotné, jednak nebezpečí hierarchického hodnocení genologických předmětů.

Skwarczyńska se věnovala tvorbě velkých polských romantiků (Mickiewicz, Słowacki, Krasiński), zabývala se metodologií literární vědy, teorií dramatu. Především však byla vůdčí představitelkou a vlastně přímo zakladatelkou genologického bádání v Polsku. Ona také nový termín tradiční disciplíny literární vědy, utvořený → Paulem Van Tieghemem, do polské literární vědy zavedla, a přispěla tak k jeho zdomácnění i v naší, s polskou literární vědou tehdy úzce kontaktující oblasti. Vyvrcholením autorčina genologického bádání je právě 3. díl *Úvodu do literární vědy*, který volně navazuje na předchozí části věnované předmětu a úkolu teorie literatury, struktury, obsahu a kompozici literárního díla (1. díl) a jazykovému materiálu (2. díl). Třetí svazek pojala autorka jako obecný úvod k vlastnímu rozboru jednotlivých druhů a žánrů, který však v plánovaném 4. dílu nerealizovala. Nová genologická teorie je shrnutím i revizí jejích názorů. Při sumarizaci neuspokojivých výsledků tradiční genologie se Skwarczyńska již ve svých prvních studiích distancovala od uplatňování psychologizující estetiky (Benedetto Croce, Henri Bergson) v poetice a jako metodologickou direktivu si vytyčila pečlivé zkoumání samotného tvaru literárního díla. Charakteristickým znakem genologické teorie Skwarczyňské se stalo úzké spojení strukturálního a funkčního přístupu. Navazuje na koncepci dynamické struktury, jež se objevuje u Jana Mukařovského a v jiné

rovině u → Romana Ingardena, a představuje teoretický model usilující uspokojit historické myšlení, které odráží přirozenou různost a proměnlivost konkrétního literárního materiálu. Jde však dále za meze strukturální metody svým zdůrazněním lidského činitele. Její pojetí žánrů má sice kořeny v analýze jazykového projevu, ten je však chápán důsledně jako součást komunikace, mezilidského kontaktu, odrážejícího antropologické konstanty (v případě druhu), ale i neustálý pohyb a vývoj lidských dějin (v případě žánru). Proto např. polský badatel Edward Balcerzan označil genologickou koncepci Skwarczyńskiej za „humanistickou teorii literárního druhu“.²

Polská genologie soustředěná původně kolem časopisu *Zagadnienia Rodzajów Literackich*, který při své literárněvědné katedře v Lodži založila Skwarczyńská, představovala jeden z výrazných metodologických vrcholů světové genologie. V následujících letech ji rozvíjeli souputníci a nástupci Skwarczyńskiej především na univerzitních katedrách polonistiky a slavistiky (Michał Głowiński, Ireneusz Opacki, Stanisław Balbus ad.), z lodžské iniciativy vyšel také *Słownik rodzajów i gatunków literackich* (2006).³

Vydání

Rodzaj literacki. Ogólna problematyka genologii, in: *Wstęp do nauki o literaturze 3*, Warszawa 1965 (z tohoto vyd. citováno).

Literatura

S. Dąbrowski, *Teoria genologiczna S. Skwarczyńskiej*, Gdańsk 1974. M. Kofta, Genologiczne badania Stefanii Skwarczyńskiej a niektóre aspekty komparatystyki, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego* 1976, s. 5–11. H. Markiewicz, *Główne problemy wiedzy o literaturze*, Kraków 1980. E. Miodonńska-Brookes et al. (eds.), *Genologia polska*, Warszawa 1983. M. Bielacki (ed.), *Stefania Skwarczyńska. Uczony, nauczyciel, wychowawca*, Łódź 1992. W. Bolecki – I. Opacki, *Genologia dzisiaj*, Warszawa 2000.

Stefania Skwarczyńská (1902–1988)

Polská literární teoretička a historička. Studovala polonistiku, romanistiku, všeobecnou literaturu a filozofii ve Lvově, od r. 1945 působila jako profesorka na univerzitě v Lodži, kde spoluzaložila katedru teorie a dějin literatury. Zabývala se tvorbou polských romantiků, metodologií literární vědy a teorií dramatu. Byla

² E. Balcerzan, Humanistyczna teoria rodzaju literackiego, *Studia Estetyczne* 1968, s. 467.

³ Současný stav oboru v Polsku dokumentují sborníky *Genologia dzisiaj* (W. Bolecki – I. Opacki, eds., Warszawa 2000) či *Polska genologia literacka* (D. Ostaszewska – R. Cudak, eds., Warszawa 2007).

zakladatelkou genologického bádání v Polsku a šéfredaktorkou genologického čtvrtletníku *Zagadnienia Rodzajów Literackich* (vychází od r. 1958). Další díla: *Szkice z zakresu teorii literatury* (1932), *Teoria listu* (1937), *Z teorii literatury cztery rozprawy* (1947), *Systematyka głównych kierunków w badaniach literackich* (1948), *Studia i szkice literackie* (1953), *Teoria badań literackich za granicą 1–2* (1965–1981), *W kręgu wielkich romantyków polskich* (1966), *Wokół teatru i literatury* (1970), *Pomiędzy historią a teorią literatury* (1975).

/rk – sf/